नी. र. वऱ्हाडपांडे

भारताचे राष्ट्रीयत्व

एप्रिल ८० च्या नवभारतात श्री. श्रीनिवास दीक्षित यांचा हिंदू राष्ट्रवाद हा लेख प्रसिद्ध झाला आहे. आजच्या परिस्थितीत ज्या काही तथ्यांकडे भारतीय विचारवंतांचे लक्ष वेधणे आवश्यक आहे त्यांवर श्री. दीक्षित यांनी प्रकाश टाकला आहे. याबद्दल ते अभिनंदनास पात्र आहेत. पण त्यांच्या काही विधानांशी मतभेद व्यक्तविणे व काहींत भर घालणे आवश्यक आहे.

सैंधव संस्कृतीचा हिंदू संस्कृतीशी जो संबंध आहे तो स्मृतिरूप नाही असे विधान दीक्षितांनी केले आहे. पण सैंधव संस्कृती अशी केवळ सिंधूच्या खोऱ्याशी संबंध असलेली व हिंदू संस्कृतीहून पृथक् अशी एखादी संस्कृती होती या म्हणण्याला काहीच आधार नाही. सिंधूच्या खोऱ्यात सापडलेल्या अवशेषांसारखे अवशेष आता फार मोठ्या विस्तृत प्रदेशावर सापडले आहेत. ही संस्कृती केवळ सिंधूच्या खोऱ्यातच नव्हे तर सर्व उत्तर भारतात प्रचलित होती असे म्हणण्यास आधार मिळाला आहे. तेथील लिपीतली काही अक्षरे अशोकाने वापरलेल्या ब्राह्मी लिपीत आहेत. या लेखांची भाषा संस्कृत आहे असे सुधांशुकुमार रे यांचे म्हणणे आहे. ती द्राविड आहे असे दुसरे काही म्हणतात. पण द्राविड संस्कृती हा हिंदू संस्कृतीचाच भाग आहे. सिंधू संस्कृतीच्या उत्खननात मूर्ती सापडलेल्या आहेत. सापडलेली एक मूर्ती शिवाची आहे असे काही लोक म्हणतात. तेव्हा सिंधू संस्कृतीशी हिंदू संस्कृतीचा संबंध स्मृतिरूप नाही हे म्हणणे टिकण्यासारखे नाही.

भारतीय राष्ट्रीयत्वाचा प्रधान स्रोत

"राष्ट्रीय एकीकरण म्हणजे फुटीर प्रवृत्तींना भारतीय राष्ट्रीयत्वाच्या प्रधान स्रोतात सामावून घेणे" असे विधान केल्याबरोबर काही लोक म्हणतात, "भारतीय राष्ट्रीयत्वाचा प्रधान स्रोत असा नाहीच. म्हणूनच भारत हे एक राष्ट्र आहे असे म्हणता येत नाही. पण आम्हाला सध्याच्या बहुविध भारतातून असे राष्ट्र निर्माण करावयाचे आहे."

पण भारत हे जर एक राष्ट्र नाहीच तर तसे एक राष्ट्र निर्मिण्याचा अट्टाहास तरी कशाला? भारतात जितकी राष्ट्रे असतील तितक्यांनी आपले वेगळे संसार थाटायला काय हरकत आहे?

यावर असे उत्तर देण्यात येते, की भारत हे सांस्कृतिक व ऐतिहासिकदृष्ट्या एक राष्ट्र नसले तरी भौगोलिक दृष्ट्या एक राष्ट्र आहे.

पण हे म्हणणे टिकण्यासारखे नाही. भारत, पाकिस्तान व बांगला देश यांच्यांत कोणतीच नैसर्गिक भौगोलिक सीमा नाही. तसेच भारताच्या अंतर्गत नर्मदा नदी ही नैसर्गिक भौगोलिक सीमा मानून उत्तर व दक्षिण भारत ही वेगळी राष्ट्रे आहेत असा दावा मांडता येईल. भारतात अनेक राष्ट्रे असली, तरी भौगोलिक दृष्ट्या ती एकमेकांत इतकी सरमिसळ झालेली आहेत, की भारताचे अनेक राष्ट्रांत विभाजन शक्य नाही असे म्हणण्यातही अर्थ नाही. जगभर पांगलेले ज्यू एकत्र आणून इस्राइल हे राष्ट्र बनविण्यात आलेले आहे. तसेच लोकसंख्येच्या प्रमाणात भारताचे लहानमोठे तुकडे करून भारतात जितकी राष्ट्रे असतील तितक्यांत ती वाटून द्यावी.

यावर असे म्हणण्यात येईल, की भारतात निरनिराळी राष्ट्रे कोणती आहेत ते शोधत बसून मग भारताचे प्रदेश त्यांच्यांत वाटून देणे व्यवहार्य नाही. कारण यावर पदोपदी मतभेद व भांडणे उद्भवतील. म्हणून भारतीय राष्ट्रीयत्वाचा प्रधान स्रोत असा कोणताच नसला, तरी सध्या आपल्या संविधानाने ज्याला इंडिया ऊर्फ भारत म्हटलेले आहे व ज्यावर

इंग्रजांच्या सामर्थ्याने प्रस्थापित झालेले एकराज्य कायम आहे त्याचे राष्ट्रीय एकीकरण करणे ही एक व्यावहारिक गरज आहे.

नवे समन्वित राष्ट्रीयत्व

ही एक गरज भागविण्यासाठी आपल्याला भारताचा ब्रिटिशपूर्व इतिहास विसरावा लागेल व ब्रिटिश कालातील राष्ट्रीय चळवळीवर भर द्यावा लागेल. कारण या चळवळीला मुसलमान, ख्रिस्ती वगैरे सर्वांचे हात लागलेले आहेत. या मताचा दीक्षितांनी उल्लेख केलेला आहे.

या मताच्या सत्यतेची व या मार्गाच्या इष्टतेची गोष्ट तूर्त बाजूस ठेवू. पण हा मार्ग व्यवहार्य तरी आहे का ? ज्याला ब्रिटिश सत्तेविरुद्ध झालेल्या चळवळीबद्दल आत्मीयता नाही असा एक मोठा वर्ग विद्यमान आहे. या पैकी एका वर्गाला तुर्क/अफगाण/मुघल आक्रमकांचा इतिहास हा स्वत:च्या गौरवाचा इतिहास वाटतो. हा वर्ग हा इतिहास विसरण्यास तयार होईल काय ?

शिवाय इतिहास विसरायचा म्हणजे काय करायचे ? पुढील पिढीला जाणून बुजून खोट्या गोष्टी शिकवायच्या ? इतिहासाची पुस्तके व साधने नष्ट करायची ? जॉर्ज ऑरवेलने ' नाइन्टिन एटीफोर ' या कादंबरीत वर्णिलेल्या समाजाप्रमाणे सर्व लेखनावर व भाषणावर काटेकोर नियंत्रण ठेवायचे ?

" होय. उघडपणे नव्हे तरी युक्तिप्रयुक्तीने असेच करायचे " असे म्हणणारा वर्ग उदयास आलेला आहे. हा वर्ग म्हणजे कॉन्व्हेंट व तत्सदृश शाळांतून देण्यात येणाऱ्या शिक्षणाचा समर्थक वर्ग होय. अशा शाळांतून शिकलेल्या एकदोन पिढ्या निर्माण झालेल्या आहेत. या पिढ्यांचा दीक्षितांनी वर्णिलेल्या भारतीय राष्ट्रीयत्वाशी संबंध पार तुटलेला आहे. भारतीय अस्मितेचा प्रधान स्रोत ज्या भारतीय भाषांतून व वाङ्मयातून व्यक्त झालेला आहे त्याच्याशी तरुण पिढीची पूर्णपणे फारकत करायची असेल, तर भारतीय भाषांचे उच्चाटन झाले पाहिजे हे या पिढ्या निर्माण करणाऱ्या शिक्षणपद्धतीने ओळखले आहे.

पण कोणतीही जिवंत भाषा नामशेष करणे शक्य नसते. कारण कोट्यवधी लोकांच्या तोंडी ती घोळत असते. त्यांच्या तोंडूनदेखील ती भाषा काढून घ्यावयाची असेल, तर देशातील सर्व नागरिकांना लहानपणापासून इंग्रजीतून शिक्षण द्यायला पाहिजे, इतकेच नव्हे तर पाळण्यापासून त्यांच्याशी इंग्रजीच बोलले पाहिजे. ही गोष्ट शक्यतेच्या कोटीतली नाही. पण भारतीय भाषांचे साहित्य, शिक्षण व राज्यकारभार या क्षेत्रांतून उच्चाटन करणे शक्य आहे. असा प्रयत्न फार मोठ्या प्रमाणावर सुरू आहे. राज्यकारभाराचे शिशुवर्गापासूनच्या शिक्षणाचे माध्यम म्हणून इंग्रजीच कायम करावे, यासंबंधी संविधानाने व निरनिराळ्या काळी शासनाने घेतलेले निर्णय अमलात आणू नयेत वा मुळातच बदलावे असे मत जोर धरत आहे.

या प्रयत्नाचा दुसरा भाग म्हणजे देशी भाषा समृद्ध करण्यासाठी देशी लिप्या टाकून रोमन लिपीचा अवलंब करावा व सर्रास इंग्रजी शब्द व वाक्प्रयोग वापरावे हा प्रचार व आचार. शाळांतून देशी लिप्यांवर बहिष्कार पडल्याने देशी भाषांत आजपर्यंत निर्माण झालेले वाङ्मय नव्या पिढीच्या वाचनात येणार नाही. ते वाचण्यासाठी देशी लिप्या शिकण्याचे कष्ट संशोधकांशिवाय कोणी करणार नाही. देशी भाषांच्या रोमन लिपीतील वाङ्मयात दहा शब्दांच्या वाक्यात आठ शब्द इंग्रजी येतील इतक्या त्या " समृद्ध " झाल्या म्हणजे मग असल्या भाषा वापरण्यापेक्षा इंग्रजीच का वापरू नये अशी मागणी करणे व ती मान्य करवून घेणे शक्य होईल. हे मान्य झाल्यावर कथा कादंबऱ्यांसाठीदेखील कोणी देशी भाषा वापरणार नाही. आज या दिशेने पावले पडत आहेत व ती अशीच चालू राहिली, तर भारतीय भाषा कागदावर कोठेही दिसणार नाहीत. भारतीयांचे बौद्धिक पोषण केवळ इंग्रजीवर होईल व भारतीय राष्ट्रीयत्वाचा प्रधान स्रोत ही चीज कायमची नाहीशी होईल.

आज वरिष्ठ मध्यम वर्गाच्या नव्या पिढीच्या लेखी ते नाहीसे झालेच आहे. या पिढीला इंग्रजीशिवाय कोणतीही भाषा येत नाही. हिंदू संस्कृतीचे त्यांना काहीच ज्ञान नसते. तुम्ही हिंदू आहात असे कोणी त्यांना म्हटले, तर आपल्याला हा शिव्या देत आहे असे त्यांना वाटते. ते बोलताना आपल्या छातीवर क्रूसाची खूण करतात. असेच शिक्षण मिळालेल्या उच्चाधिकाऱ्यांच्या हाती देशाचे शासन

आहे. अजून भारतात लोकशाही कायम असल्यामुळे साऱ्या शाळांचे कॉन्व्हेंट झालेले नाही. पण लवकरच तसे होण्याचा संभव आहे. असे झाले, की वरील मतानुसार जुनी पाळेमुळे खणून काढून भारताचे नवीन राष्ट्रीयत्व उदयास येईल.

कुंभाराच्या मनोराज्यातील गाढवे

येत्या एकदोन दशकांत शिक्षित मध्यम वर्गाच्या जीवनातून भारतीय राष्ट्रीयत्वाच्या प्रधान स्रोताचे याप्रमाणे उच्चाटन होणे संभवनीय आहे हे कबूल केले पाहिजे. पण त्यातून नव्या भारतीय राष्ट्रीयत्वाचा उदय कसा काय होणार? भारताच्या सत्तर कोटी जनतेपैकी चारपाच कोटी लोकांपेक्षा जास्त लोकांचा वरील नव्या "राष्ट्रीयत्वात" समावेश होणे शक्य नाही. इंग्रजांशी ज्यांचा काही खास रक्तसंबंध होता असा वरीलसारख्या "राष्ट्रीयत्वाने" युक्त असा अँग्लोइंडियन समाज भारतात अस्तित्वात आहेच. वर वर्णिलेली शिक्षणपद्धती सार्वत्रिक झाली, तर अँग्लोइंडियन समाजाच्या जोडीला रक्ताने अँग्लोइंडियन नसलेला असा एक नवा अँग्लोइंडियन समाज निर्माण होईल. भारतीय राष्ट्रीयत्वाच्या स्रोताशी नाते नसलेला आणखी एक वर्ग निर्माण होईल. भारताच्या सांस्कृतिक राष्ट्रीयत्वाचा आणखी एक लचका तोडला जाईल.

शिवाय हे नवे " राष्ट्रीयत्व" स्वराज्याच्या चळवळीने एकीभूत झालेल्या समाजाच्या प्रेरणेशी निगडित आहे हे सुभाषित ऐकून म. गांधी वगैरे राष्ट्रपुरुष परलोकात असतील, तर आपल्या कपाळावर हात मारून घेतील यात संशय नाही.

भौगोलिक व सांस्कृतिक राष्ट्रवाद

स्वराज्याच्या चळवळीत सामील झालेले "अहिंदू" केवळ भौगोलिक राष्ट्रवादाने प्रेरित झाले होते काय? पख्तूनांचा वेदात उल्लेख आहे असे सांगून अब्दुल गफारखान पठाणांची पूर्वपीठिका थेट वेदापर्यंत भिडविण्यात अभिमान बाळगतात. आपला जन्म ज्येष्ठात झाला असे देशी महिन्याचा उल्लेख करून सांगतात कारण त्यांच्या जन्मदिनाबद्दल त्यांच्या कुटुंबीयांना एवढीच स्मृती होती.

एका पाकिस्तानी भाषाशास्त्रज्ञाने पाणिनीला पाकिस्तानचा आद्य व्याकरणकार म्हटले हा दीक्षितांना गमतीचा प्रकार वाटतो. वस्तुतः इस्लामी राष्ट्रवाद पाकिस्तानातदेखील अमान्य होत आहे याचे ते प्रमाण आहे. जे पाकिस्तानी, पाणिनीला आपला व्याकरणकार मानतात ते सिंधुसंस्कृतीला आपली संस्कृती मानतात हे ' 5000 इअर्स ऑफ पाकिस्तान ' या पुस्तकावरून स्पष्ट आहे. सिंधुसंस्कृतीचा समावेश जर पाकिस्तानी राष्ट्राच्या इतिहासात होत असेल, तर "प्रसुत्वरीणामति सिंधुरोजसा" असे सिंधूला उद्देशून म्हणणाऱ्या ऋग्वेदाचा व सिंधुराज जयद्रथाचा वृत्तांत सांगणाऱ्या महाभारताचा समावेश देखील पाकिस्तानी राष्ट्राच्या इतिहासात व्हायला पाहिजे. याच न्यायाने उत्तरप्रदेशाच्या मुसलमानांनी देखील राम व कृष्ण यांना आपले राष्ट्रीय पूर्वज मानायला हरकत असू नये.

भारतीय राष्ट्रीयत्वाचा प्रधान स्रोत असा नाहीच, असे म्हणणारे लोक भारताच्या विविधतेकडे नेहमी बोट दाखवीत असतात. पण आज अस्तित्वात असलेल्या कोणत्या राष्ट्रात विविधता नाही? ब्रिटनमध्ये गॅलिक, वेल्श, इंग्रजी अशा तीन भाषा आहेत व कॅथलिक व प्रोटेस्टंट असे दोन धर्म आहेत. हे धर्म जरी एकाच धर्माचे पंथ असले, तरी त्यांच्यातील शत्रुत्वाचा इतिहास हिंदुमुसलमानांच्या शत्रुत्वाच्या इतिहासापेक्षा कमी दुःखद नाही. इंग्लंड, स्कॉटलंड वगैरेंच्या शत्रुत्वाचा इतिहास ताजा आहे व भारतातील राजकीय व शैक्षणिक सत्ता जशी शेकडो वर्षे भारतीय राष्ट्रीयत्वाच्या जिवावर उठलेल्या शासनांच्या ताब्यात होती तशी पाळी जर ब्रिटनवर आली, तर ब्रिटनांची भावनात्मक शकले पाडणे मुळीच जड जाणार नाही. ब्रिटनमध्ये विभक्ततावादी चळवळी जोर करीत आहेत अशा मधून मधून बातम्या येतात, यावरून या म्हणण्याची सत्यता पटेल.

सांस्कृतिक अनेकत्व कृत्रिम आहे

भारतीय राष्ट्रीयत्वाच्या प्रधान स्रोतावर भर दिला तर "अहिंदू मंडळी सदैव दुर्मुखलेली राहतील" व सबंध भारतात एकराष्ट्रीयत्व स्थापने करणे अशक्य होईल या आक्षेपाचा वरील पार्श्वभूमीवर विचार व्हायला हवा. दीक्षितांचे यावरील उत्तर अपुरे आहे. वस्तुतः भारतीय मुसलमान भारतीय राष्ट्रीयत्वाच्या प्रधान स्रोताहून वेगळे आहेत हे सत्य नाही. ही एक बतावणी आहे.

मुसलमान हे सांस्कृतिक दृष्टचादेखील हिंदू नाहीत हे मिथ्य कायम ठेवण्यासाठी अरबी व फारसी संस्कृतींचा भारतीय मुसलमानांवर बळेच आरोप करण्यात येत असतो. इस्लाम मुळात अरबी असला व सांस्कृतिक दृष्टचा भारतात इराणमार्गे आला असला, तरी भारतीय मुसलमान तेवढचामुळे अरबी व फारसी ठरत नाहीत. ख्रिस्ती धर्म भारतीयांना मुख्यतः इंग्रजांपासून मिळाला असला, तरी भारतीय ख्रिस्ती संस्कृतीने इंग्रज ठरत नाहीत. पण हे उघड सत्य विचारात न घेता भारतीय मुसलमानांच्या धर्माशी अभारतीय संस्कृतिविशेषांचा संबंध जोडण्यात येतो. व्यक्तिगत कायदा ही यातलीच एक बाब आहे. कच्छी, मेमन वगैरे मुसलमानांच्या काही जातींना अजूनही हिंदू कायदा लागू आहे. हे लक्षात घेऊनच आपल्या संविधानाने सर्व नागरिकांना समान कायदा लागू करण्याचा प्रयत्न शासनानें करावा असा आदेश दिलेला आहे. पण आज हा आदेश उच्चारणे हे मुस्लिम द्वेषाचे प्रमाण होऊन बसले आहे.

तशीच गोष्ट भाषेची. हिंदू व मुसलमान यांच्या मातृभाषा वेगळचा नाहीत. पण हे कबूल करणे हा आज जातीयवाद ठरत आहे. हिंदी, मराठी, मल्यालम् वगैरे भारतीय मुसलमानांच्या जन्मसिद्ध भाषांच्या विरुद्ध त्यांना चिथावण्या देण्यात येत आहेत. उर्दू ही व्याकरणाच्या दृष्टीने हिंदीशी एकात्म आहे, पण तिच्यात अरबी व फारसी शब्दांचा भरणा असल्यामुळेच केवळ ती मुसलमानांची भाषा आहे असे म्हणण्याची चाल पडली आहे. फुटीरपणाला उत्तेजन देण्यासाठी उर्दूचा उपयोग करण्यात येत आहे, तिच्या साहित्यिक मूल्यासाठी नव्हे.

असे उत्तेजन देणाऱ्यांना उर्दू भाषेचे मोठे प्रेम असते असे नाही. उस्मानिया विद्यापीठ हे एकमात्र असे विद्यापीठ होते, की जेथे एका भारतीय भाषेतून म्हणजे उर्दूतून विद्यापीठीय शिक्षण दिले जात होते. निझामाचे राज्य संपून उर्दू माध्यमाच्या जागी इंग्रजी सुरू करण्यात आले तेव्हा या उर्दूच्या तथाकथित कैवाऱ्यांनी मुळीच निषेध दर्शविला नाही. उलट त्यांना हायसेच वाटले. कारण हिन्दी व इतर देशी भाषा यांना विरोध करण्यासाठी त्यांना उर्दूचा पुळका येत असे. उर्दूला खाली ओढून इंग्रजीला तिचे सिंहासन बहाल करताना या वर्गाला उर्दूप्रेमाची आठवण होणे शक्य नव्हते.

उर्दू ही मुसलमानांची भाषा आहे या प्रचाराला बांगला देशच्या चळवळीने फारच मोठा धक्का दिला. बांगला देशच्या नेत्यांनी पाकिस्तान्यांना स्पष्ट सांगितले की उर्दू ही आमची भाषा नाही. शरच्चंद्रांच्या वाणीने समृद्ध केलेली व रवींद्रांच्या वाणीने जगन्मान्य झालेली बंगाली हीच आमची भाषा आहे. आमची भाषा सिंधी आहे उर्दू नाही असे सिंधी मुसलमानदेखील बजावीत आहेत. पाकिस्तानचा गाभा जो पश्चिम पंजाब तेथे देखील उर्दूविरुद्ध पंजाबीचे प्रेम उफाळून येत आहे.

केवळ भाषेतच नव्हे तर साहित्यातही खुद्द पाकिस्तानात हिंदू संस्कृती प्रभाव गाजवू लागली आहे. पाकिस्तानातील एका हिंदी तज्ञानें 'अल्ला' या शब्दाचे भाषांतर 'ईश्वर' असे केले. यावर पाकिस्तानची संस्कृती अभारतीय अरबी व फारसी आहे, हिंदी भाषांतरातदेखील अल्लाला ईश्वर म्हणणे पाप आहे अशी ओरड होऊ लागली.

या ओरडीविरुद्ध प्रतिक्रिया होत आहे. पाकिस्तानचा धर्म इस्लाम असला, तरी गंगा--सिंधुक्षेत्राच्या परंपरागत संस्कृतीशी पाकिस्तानची फारकत होऊ शकत नाही, असे म्हणणारा वर्ग उदयास येऊ लागला आहे. कराची दूरदर्शन केंद्रातून हिंदी काव्य प्रसारित करावे की नाही, यावर वाद सुरू झाला असता काही तरुणांनी हिंदीची बाजू उचलून धरली. असद महम्मदखान नावाचा हिंदी कवी या बाबतीत उल्लेखनीय आहे. असद महम्मदखानाचे हिंदू संस्कृतीतले इस्लामी काव्य खाली दिले आहे. हे काव्य महम्मद पैगंबराला उद्देशून लिहिले आहे.

सुन्दर नाम तिहारो रे बाबा,
सुन्दर नाम तिहारो
गिरिधर नाम तिहारो रे बाबा
गिरिधर नाम तिहारो
नाम करीम, नामसे युसूफ,
नाम चंदनसा पायो
अन्तर्यामी नाम मुहम्मद पायो
सुन्दर नाम तिहारो रे बाबा
सुन्दर नाम तिहारो
जो **पिछले जनममे** गीत लिखे

उन्हे सबही गाते फिरते थे
तुम्हे हसाता गाता राम,
रचे लजवन्ती और लजाना गाओ ना

मीराने कृष्णाला आळविले त्याच पद्धतीने असदखानाने पैगंबराला आळविले आहे. हिंदूंच्या पुनर्जन्माच्या कल्पनेचा व रामाचादेखील या कवितेत उल्लेख आहे. ही कविता पाकिस्तानमध्ये बरीच लोकप्रिय आहे.

फैज या कवीने शिवाच्या भोवती नाचणाऱ्या शेकडो देवदासींचा उल्लेख केला आहे.

मुघल व मुसलमान

उर्दू ही मुसलमानांची मातृभाषा आहे असा प्रचार करून ज्याप्रमाणे मुस्लिम विभक्ततावादाला प्रोत्साहन देण्यात येते त्याचप्रमाणे भारताचे मुस्लिम आक्रमक तुर्क/अफगाण/मुघल हे भारतीय मुसलमानांचे राष्ट्रीय पूर्वज होते, त्यांना परकीय मानल्याने भारतीय मुसलमानांच्या भावना दुखावतील, म्हणून हिंदूंनीदेखील त्यांना परकीय आक्रमक न मानता राष्ट्रीय राज्यकर्ते मानावे असा प्रचार करण्यात येतो.

महाराष्ट्रीय वाचकाला या संदर्भात हमीद दलवाई यांचे नाव विसरता येणार नाही. खरा इहवाद त्यांना समजला होता. त्यांनी एके ठिकाणी लिहिले आहे की "तुर्क / मुघल इत्यादी आक्रमकांचा द्वेष करण्याचा मला जितका अधिकार आहे तितका तो हिंदूंनाही नाही. कारण माझ्या पूर्वजावर या आक्रमकांनी अत्याचार केले म्हणून मी आज मुसलमान आहे. हिंदूंच्या पूर्वजावर त्या मानाने कमी अत्याचार झाले म्हणूनच ते आज हिंदू राहू शकले."

शिवाजीचे पोवाडे गाइल्याने मुसलमानांच्या भावना दुखावतील अशी भीती व्यक्त करणाऱ्यांना हमीद दलवाईंच्या वरील विधानात चोख उत्तर आहे. शिवाजीने ज्या आक्रमकांविरुद्ध लढा दिला ते धर्माने मुसलमान होते म्हणून भारतीय मुसलमानांनी त्यांना आपले राष्ट्रीय पूर्वज मानावे हे समर्थनीय असेल, तर म. गांधींनी ज्या आक्रमकांविरुद्ध लढा दिला ते धर्माने ख्रिस्ती होते म्हणून भारतीय ख्रिस्त्यांनी त्यांना आपले पूर्वज मानून म. गांधींच्या गौरवाला हरकत घेणे समर्थनीय का ठरू नये?

मुघलादी आक्रमक हिंदूंप्रमाणेच भारतीय मुसलमानांचेदेखील शत्रु होते हे मुसलमानांना पटविणे अशक्य नाही हे सिद्ध करण्यासाठी हमीद दलवाईसारखी अपवादभूत उदाहरणे घेणेच फक्त शक्य आहे असे नाही. भारतावर आक्रमण करणाऱ्या मुघलादिकांना आम्ही आपले समजत नाही, परकीय समजतो असे बांगला देशाच्या चळवळीचे निदान प्रारंभी तरी सूत्र होते. "जीये सिन्ध" या चळवळीचे एक घोषवाक्य असे आहे की सिंधचा शेवटचा हिंदू राजा दाहिर हा आमचा राष्ट्रीय पूर्वज होय. त्याचे राज्य हिसकून घेणारा अरबी कासम हा परकीय आक्रमक होता.

मुघल हे भारतीय मुसलमानांचे राष्ट्रीय पूर्वज होते असे म्हणणाऱ्यांना जर विचारले की "ज्या मुघलांशी भारतीय मुसलमानांचे काहीच सांस्कृतिक व वांशिक साम्य नाही ते जर भारतीय मुसलमानांचे राष्ट्रीय पूर्वज मानायचे तर संस्कृती, वंश वगैरे दृष्टींनी भारतीय मुसलमानांशी एकरूप असणाऱ्या पाकिस्तान्यांना भारतीय मुसलमानांनी आपले राष्ट्रीय राज्यकर्ते मानून त्यांनी भारतावर आक्रमण केल्यास त्यांना सामील का होऊ नये?" तर ते काय उत्तर देतील?

मुसलमानांचे हिंदुत्व

भारतीय मुसलमान आपला इतिहास अजिबात विसरले व आपले आणि मुघलादिकांचे काही नाते लागत नाही याची त्यांना जाणीव नाही हे दाखवून देण्यासाठी आणखीही पुष्कळ प्रमाणे देता येतील. आम्हाला हिंदू धर्मात परत घ्या असा काश्मीरच्या मुसलमानांनी काश्मीरच्या महाराजाकडे अर्ज केला होता. हरयाणा–पंजाब विभागांतील मेओ मुसलमान स्वराज्य मिळेपर्यन्त हिंदूचे सण व रीतिरिवाज पाळत. शियापंथी मुसलमानांनी आपल्याला हिंदुमहासभेचे सदस्य करून घ्यावे म्हणून सावरकरांकडे अर्ज केला होता.

काही लोकांना असे वाटते की हिंदू हा शब्द भारतीय एकत्वाला अडथळे आणणारा आहे. म्हणून त्यावर बहिष्कार घालून भारतीय वा इंडियन हा शब्द वापरल्याने अहिंदूंना सामावून घेणे जास्त सोपे जाईल. अनुभवाने न शिकण्याचा या मंडळींनी चंग बांधलेला दिसतो. बॅ. जिनांना इंडियन म्हटले की

चीड येत असे. मी इंडियन नाही असे त्यांनी जाहीर केले होते. बंडखोर नागा स्वतःला इंडियन मानायला तयार नाहीत. भारतीय शब्दाला तर ते अधिकच हरकत घेतील. मी भरताचा वंशज नाही, मला भारतीय का म्हणता असे ते विचारतील.

उलट ज्यांच्या मनात फुटीर प्रवृत्ती नाहीत ते स्वतःला भारतीयच काय हिंदू म्हणवून घेण्यासदेखील तयार आहेत. ज्यांची नावे अर्जुन, यशोदा वगैरे असतात त्या नागांना हिंदू म्हणवून घेण्यास हरकत वाटत नाही. हिंदू शब्द विशिष्ट उपासनापद्धतीचा वाचक नसेल तर मी स्वतःला हिंदू म्हणवून घेण्यास तयार आहे असे न्या. छागला यांनी जाहीर केले आहे. ज्यांना भारतातील मुस्लिम विभक्ततावादाचे जनक समजण्यात येते, ते सर सय्यद अहमदखान एकेकाळी स्वतःला हिंदू म्हणवून घेण्यास तयार होते. बलुची मुसलमानांचे कलात संस्थान १९४७ साली " हिंदुस्थानात " सामील व्हायला तयार होते.

हिंदू या शब्दाची व्याप्ती मर्यादित होण्याचा क्रम ब्रिटिश कालात सुरू झाला. हिंदपासून हिंदी व हिंदू हे दोन्ही शब्द होतात व ब्रिटिशपूर्वकालात ते साधारणपणे समानार्थीच समजण्यात येत होते. मास्को नभोवाणीवर भारत, पाकिस्तान व बांगला देश मिळून होणाऱ्या प्रदेशाला हिंदुस्तान पेनिन्शुला म्हणून संबोधण्यात येते. सायन्स काँग्रेसमध्ये आलेले एक रशियन मनोवैज्ञानिक हिंदी भाषेला हिंदू म्हणून संबोधित होते. पश्चिम आशियामध्ये भारताच्या सर्वच रहिवाशांना हिंदू म्हणून संबोधण्यात येते, मग ते मुसलमान का असेनात.

ब्रिटिश कालात मात्र हिंदू शब्दाच्या अर्थाचा इतका संकोच झाला की " जागे धर्म हिंदू सकल भंड भाजे " असे म्हणणाऱ्या गुरु गोविंदसिंगांचे शिष्य-देखील स्वतःला अहिंदू समजू लागले. जैन, बौद्ध वगैरे इतर वर्गदेखील अहिंदू समजण्यात येऊ लागले व आज हरिजनांनादेखील हिंदु शब्दाच्या व्याप्तीतून वगळण्याची प्रवृत्ती दिसून येत आहे.

संस्कृतिकारण व अर्थकारण

सांस्कृतिक तत्त्वावर जोर दिल्याने आर्थिक विकासास अडथळा येईल या आक्षेपाचा दीक्षितांनी उल्लेख केला आहे. राष्ट्राचे राजकीय व सैनिक अभ्युत्थान करण्यासाठी ज्वलंत राष्ट्रभावनेची जरूर असते, पण आर्थिक अभ्युत्थानासाठी ही भावना अनावश्यकच नव्हे तर घातुक आहे असे समजणे म्हणजे मानवी मनाबद्दल घोर अज्ञान प्रकटविणे होय. " मी श्रीमंत व्हावे म्हणून सरकारने प्रयत्न करावा असे सर्वांनाच वाटेल, त्यासाठी राष्ट्रभावने-सारखी स्वार्थापलीकडे पहायला लावणारी भावना कशाला पाहिजे ?" असा काही लोक धोपट विचार विचार करतात. देशाचे आर्थिक अभ्युत्थान म्हणजे एखाद्या जादूच्या टोपलीतून वारेमाप धन काढून साऱ्यांना वाटणे अशी भाबडी कल्पना केल्याशिवाय या विचाराचा अन्वयार्थ लागत नाही. देशाची आर्थिक भरभराट घडवून आणण्यासाठीदेखील त्याग, निश्चय व सामूहिक हिताबद्दल आस्था असावी लागते. एखाद्या पिढीने झीज सोसून निश्चयपूर्वक प्रयत्न केल्याशिवाय उद्याची भारतीय पिढी संपन्न होणार नाही. आपले राष्ट्र महान असावे ही दुर्दम्य आकांक्षा असल्याशिवाय पुढच्या पिढीसाठी आजची पिढी राष्ट्रीय स्तरावर त्याग करण्यास तयार होणार नाही.

शिवाय राष्ट्रभावनेसारख्या स्वार्थाच्या पलीकडे पहायला लावणाऱ्या भावना ज्या व्यक्तींच्या ठायी नाहीत त्या भ्रष्ट व्हायला वेळ लागत नाही. ज्या राष्ट्रातील व्यक्ती सहज विकल्या जाऊ शकतात त्या राष्ट्राचे राजकीय व सैनिक अभ्युत्थान होऊ शकत नाही तसेच आर्थिक अभ्युत्थानही होऊ शकत नाही.